

Josep Triadó i Mayol i la il·lustració i decoració de les revistes il·lustrades catalanes (1895-1921)¹

Aitor Quiney

Biblioteca de Catalunya. aquiney@bnc.cat

Resum

Estudi sobre l'aportació de Josep Triadó i Mayol a la decoració i il·lustració de les revistes il·lustrades més importants, principalment de Barcelona, entre els anys 1895 i 1921. El avenços tècnics en els sistemes mecànics de reproducció influïren directament en la manera de fer les il·lustracions i les revistes es convertiren en un producte de moda, sent una de les plataformes principals dels artistes per a fer conèixer la seva obra, i que fins i tot marcaren la pauta de moviments tan versàtils com ara el Modernisme. Josep Triadó i Mayol va col·laborar en nombroses revistes demostrant un estil eclèctic a l'hora d'interpretar els textos amb imatges, que van des del naturalisme fins al simbolisme, passant pel prerafaelisme i els gravats alemanys del segle XV.

Abstract

Josep Triadó i Mayol and the illustration and decoration of illustrated Catalan magazines (1895-1921)

This is a study on Josep Triadó i Mayol's contribution to the decoration and illustration of the most prominent illustrated magazines, between 1895 and 1921, most of them from Barcelona. The technological advancements in mechanical reproduction systems directly influenced how illustrations and magazines became fashionable products, as they served as one of the main platforms for artists to showcase their works, while also setting the trends in a wide range of movements, including Modernism. Josep Triadó i Mayol contributed to numerous magazines, showing an eclectic style when interpreting the texts through images, which range from naturalism to symbolism, and ranging as far afield as pre-Raphaelite styles and 15th century German engravings.

Josep Triadó i Mayol² (Barcelona, 1870-1929) va obtenir el grau de batxiller a l'Escola Superior d'Arts i Indústries i Belles Arts de Barcelona, on va fer tots els cursos relatius a l'ensenyament de la pintura. Entre el 1889 i el 1890, s'adjudicà, mitjançant la Diputació de Barcelona, una borsa de viatge per prosseguir els estudis a Madrid, d'on tornà l'any 1891. El 1893 exposà a la Sala Parés, a la mostra col·lectiva anomenada "Oda a Barcelona", juntament amb Rusiñol, Nonell, Casas, etc. A partir d'aquest moment començà a participar en diverses exposicions, tant col·lectives com individuals. A partir del 1901, la seva dedicació a la pintura passà a un segon terme, però mai no l'abandonà del tot. A finals de l'última dècada del segle XIX començà la seva labor com a il·lustrador i dibuixant a diferents revistes, tasca força prolífica que l'acompanyà fins al final de la seva vida. Fou director artístic de la *Revista Gráfica* (òrgan de l'Institut Català de les Arts del Llibre) i de la *Revista Ibèrica d'Ex-libris*, i director i propietari de l'*Anuari del Foment de les Arts Decoratives*.

L'any 1902 va obtenir la plaça com a ajudant meritori per a la Secció Artística, dins la nova secció de la classe de Dibuix Artístic, dirigida per Josep Serra Porson, a l'Escola Superior d'Arts i Indústries i Belles Arts de Barcelona. El 1903, i per oposició, fou nomenat professor auxiliar de la Secció Artística en l'especialitat de Pintura; l'any següent, ajudant de "Colorido y Composición", de la Secció de Belles Arts, sota la direcció del professor Antoni Caba, i l'any 1905, professor auxiliar numerari per a les mateixes classes. A partir de l'any 1902 es dedicà quasi exclusivament a les arts

del llibre, les arts gràfiques i les arts decoratives. Foren nombrosos els projectes artístics de diferents especialitats que va conrear: ceràmica, paviments industrials, joieria, brodats, plafons decoratius, esgrafiats, pintura mural, sostres, xemeneies, vidrieria, etc. Com a il·lustrador i decorador de llibres, mostra una gran versatilitat en les composicions, sempre rítmiques i encertades, aprofitant els avenços tècnics que van suposar l'aparició del fotogravat i les noves tècniques d'impressió. Triadó fou l'hereu directe d'Apelles Mestres en la professionalització de l'il·lustrador de llibres. De la seva producció cal destacar *Sonets d'uns i altres*, del 1904; el *Primer llibre d'ex-libris d'en Triadó*, del 1906, i *Dafnis y Cloe*, del 1906.

Una de les facetes més conegudes i destacades de l'obra de Triadó fou l'exlibrisme. Va fer dos-cents noranta-quatre ex-libris des de l'any 1900, datats cronològicament, fet que l'ha convertit en l'exlibrista més prolífic i el que va inaugurar, juntament amb Alexandre de Riquer, el moviment exlibrista peninsular.

Els avenços tècnics i el dibuix, una influència mútua. Nous corrents d'aplicació a les revistes il·lustrades

L'art del dibuix, durant l'últim decenni del segle XIX, es transformà radicalment, en tant que l'aplicació de la fotografia al gravat permeté traslladar al paper imprès el dibuix, sense afectar-ne la integritat i amb el mateix caràcter que li proporcionava l'autor.

En aquests avenços, les aiguades conserven els negres mates i les taques humides que es dilaten fins als marges; els carbons mantenen la pols borrosa del traç i el tacte; la ploma, les delicades maneres, el perfil i els contorns, i el llapis reproduceix perfectament, fins i tot, el clarobscur, la seva brillantor i la seva pastositat. Aquest procediment del fotogravat va donar al dibuix un valor singular, a més de múltiples aplicacions. A la vegada, aquestes aplicacions modificaren i perfeccionaren la zincografia i la fototípia. L'obra artística i la seva reproducció fotomecànica s'inflüïren recíprocament, de tal manera que l'artista, en sentir-se lliure de les càrregues de la reproducció mecànica, dóna més espontaneïtat i lleugeresa al dibuix, sense perdre mai l'originalitat. Si el que es dibuixa és el que es reproduceix, ja no hi haurà límits ni traves en el seu art, i per tant, no només hi guanya l'artista, sinó que l'art del dibuix, en reproduir-se de manera tan fàcil i ràpida, es democratitza, en tant que, d'una banda, s'acosta a tots els públics i, de l'altra, permet la professionalització de l'artista.

Així doncs, el dibuix i els avenços fotomecànics de reproducció també van influir en la rapidesa d'entrega dels treballs, en van reduir dràsticament el cost econòmic i es van convertir alhora en l'auxiliar indispensable de les publicacions periòdiques i les revistes il·lustrades, que, a causa d'aquest canvi, van esdevenir un producte gràfic de moda a finals del segle XIX.

Darrerament s'han fet estudis sobre les revistes il·lustrades catalanes, tant artístiques com literàries o d'interès general, com ara les denominades "Ilustraciones", des de tots els punts de vista: Francesc Fontbona, a l'enciclopèdia *Summa Artis*, els dedica un número; Josep Maria Cadena fa una relació i descripció de les més importants a "Periòdics modernistes a Catalunya", i finalment, Eli-seu Trenc tracta el tema diverses vegades i des de diferents aspectes, en el més important dels quals es qüestiona fins a quin punt la imatge gràfica de les revistes del període modernista responia als continguts de la publicació o era simplement una imatge de modernitat, i si aquesta imatge tenia

característiques originals catalanes o es limitava a copiar les pautes marcades per les revistes europees de la mateixa època.

La il·lustració de tota mena i en tots els camps va conèixer el seu apogeu amb el descobriment del fotogravat, la seva aplicació industrial en la dècada de 1880 –com acabem de veure– i les seves primeres impressions industrials en tricromia de la dècada de 1890. Una de les conseqüències d'aquest mitjà de reproducció de la imatge, fàcil i fidel, fou l'aparició d'un gran nombre de revistes il·lustrades a tot Europa i els Estats Units, a la darrerria del segle XIX i a principis del segle XX. Com afirma Eliseu Trenc,³ a Catalunya no va ser diferent, i quan contemplem el conjunt de les revistes il·lustrades publicades a Barcelona entre el 1893 i 1907, “*quedamos sorprendidos por su número bastante considerable: había más de veinte*”.

De les més de vint revistes de què ens parla Trenc, les més importants que hi havia al mercat foren *La Il·lustració Catalana* (1880-1894); la revista *L'Avens*, amb una primera època de 1881 a 1884, més tard *L'Avenç* (1889-1893); la revista *Barcelona Còmica*, redactada en castellà i on publicarien els seus primers dibuixos Xavier Gosé, Joaquim Torres i García i Josep Triadó; les revistes *Hojas Selectas*, *El Gato Negro*, *Pluma y Lápiz*, *La Il·lustración Artística*, editades entre 1882 i 1916 per la casa Montaner y Simón; la revista modernista per excel·lència, *Luz*; *Álbum Salón*, revista de molt luxe i de gran format que reproduïa obres d'art en quadricromia, etc. Veiem, doncs, una època molt vital i constellada de publicacions periòdiques, cadascuna amb un aspecte formal característic, però en què els actors principals són gairebé sempre els mateixos –il·lustradors, artistes consagrats i artistes emergents–, els noms dels quals es van repetint en les seves pàgines: Pascó, Riquer, Roviralta, Bonnin, Opisso, Rusiñol, Utrillo, Passos, Xumetra, Nonell, Xaudaró, Diéguez i, com no, el nostre Triadó, a més d'un llarg etcètera.

Les revistes estrangeres contemporànies amb un paper important d'arrelament i influència en tots els artistes catalans eren *Jugend*, *The Studio*, *Pan*, *La Vie Parisienne*, *L'Assiette au Beurre*, etc.

Com diu Trenc,⁴ “la influència d'aquestes publicacions no afectà únicament l'evolució general de l'art, sinó també l'aspecte mateix de les revistes catalanes de l'època”. Tanmateix, per a les composicions decoratives de les pàgines d'*El Gato Negro*, com d'*Hispania*, sobretot de l'any 1899, per exemple, Triadó s'inspirà en les composicions estructurals de la revista *Jugend*, especialment en les utilitzades pels artistes Otto Eckmann, C. Schmidt-Helmbrechts, A. Hartung, on una tija, sigui quina sigui les seva flor, divideix les pàgines en dues parts.

Cal tenir en compte que la major part de les revistes il·lustrades d'aquesta època presenten una decoració eclèctica que sovint no estarà determinada per un criteri clar de la mateixa publicació, sinó per la presència d'alguns artistes que predominaven en aquest àmbit, com ara Riquer i Triadó per a *La Il·lustración Artística*; Adrià Gual per a *Garba*; Camps i Triadó per a *Álbum Salón*, o Pascó i Triadó, i més tard Guardiola, per a *Hispania*.

Fins i tot dins d'una mateixa revista les decoracions poden variar segons l'artista a qui s'hagi encarregat la il·lustració del número o d'un article concret. La direcció artística de la majoria de les publicacions il·lustrades estava en mans dels artistes i es feia a iniciativa seva, gairebé sempre amb la idea de seguir un model estranger per conferir-los un aire de modernitat i europeisme.

Josep Triadó i les revistes il·lustrades

Barcelona Cómica (1889-1901) és la primera revista on treballa Josep Triadó professionalment, i recorda, sobretot a partir del 1895, en certs aspectes tipogràfics i en la col·laboració d'alguns artistes de l'època, com ara Antoni Utrillo, les revistes satíriques franceses —enaltides per la presència d'un Steinlen—, com *Le Rire*. Aquesta revista setmanal, de caràcter humorístic, fou dirigida en

Fig. 1. Portada de *Barcelona Cómica*. Primera aportació de Triadó. *Barcelona Cómica*, 23 de febrer del 1895. Arxiu A. Quiney.

l'estil de Cabrinety, Sardà i Mas i Fondevila. Per a aquest mateix mes, il·lustrà les portades dels números 12 i 13. La primera,⁶ d'un estil proper al de Steinlen, representa un cuiner, dibuixat amb llapis litogràfic. Aquest dibuix, i el que va fer per a la portada següent, tenen un traç de llapis molt viu i espontani, molt generós en els colors de les ombres —negre, vermell— i del fons —verd, groc, negre, blau—, colors que es van degradant a mesura que s'allunyen de l'escena.

Posteriorment tornà a il·lustrar un text de J. Adan Berned, *El Manzanares. Boceto madrileño*,⁷ amb un paisatge del riu com a capçalera i les imatges de les rentadores al marge del riu seguint les pautes del text. Els dibuixos, fets al llapis i a la ploma, tornen a ser de caràcter realista.

aquesta etapa per Carlos Ossorio Gallardo i va ser publicada en castellà per obtenir-ne més difusió (fig. 1). A part de la col·laboració de Triadó, els il·lustradors que hi participaren de forma més assídua foren Sebastià Gay, Flik-Flik, F. Gómez Soler, Jose M. Pahissa, Cecilio Pla, Josep Maria Marqués, Pedrero, Xaudaró, etc.

Triadó entrà per la porta gran de la revista amb la portada del número 8, datada el 23 de febrer del 1895, amb un dibuix festiu i realista, fet amb llapis litogràfic, de traç valent i molt ràpid que juga amb els negres de les ombres i amb la perspectiva per donar sentit de profunditat: una dona jove i asseguda —d'aspecte gairebé francès de fi de segle— toca la pandereta, disfressada amb un vestit d'època i amb aire displicent. Aquest dibuix contenia la signatura "J. Triadó M.", que a partir d'un cert moment desapareixia de les il·lustracions per sortir únicament als seus quadres.

Al març,⁵ va fer les il·lustracions per al text de J. Adan Berned *El bautizo*, fetes al llapis, carbonet i tinta, de caràcter realista i molt properes a

Per a un altre número, il·lustrà amb tres dibuixos del mateix estil realista un text d'Estanislao Maestre, *La lectura del drama*.⁸ El següent va ser una il·lustració per a l'article *Física experimental*. *El beso*,⁹ feta a la ploma i a l'aquarel·la, més impressionista en el traç i d'una atmosfera que s'endinsa en el simbolisme idealista, i que representa dos amants fent-se un petó a través dels barrots d'una finestra. L'última de les il·lustracions per a aquest any la va fer per al conte *Aniversario*.¹⁰

Com la majoria de les revistes de l'època, *Barcelona Cómica* també editava un almanac anual, que es deia *Almanaque de Barcelona Cómica*. Per al de 1895, Triadó va fer, dins el mateix estil, i amb la tècnica del llapis, la ploma i l'aquarel·la, vuit il·lustracions per a tres textos de tres autors diferents.

A l'última col·laboració de Josep Triadó, per a l'almanac de 1896, hi figuren vuit dibuixos seus a la ploma, el llapis i l'aquarel·la.

El 1898, Carlos Ossorio Gallardo, que fins llavors dirigí *Barcelona Cómica*, fundà una nova revista, més pròxima a l'Art Nouveau, *El Gato Negro*, amb una clara influència de la revista homònima parisenca *Le Chat Noir*, i en qualsevol cas, un homenatge a la revista que tant va influir des de la seva aparició en el concepte de revista modernista europea d'ençà 1882. Tot i que *Le Chat Noir* va tenir una veritable influència en el si de les revistes il·lustrades europees, *El Gato Negro* català va ser un setmanari d'actualitat, de to lleuger i a vegades víctima d'una disfunció entre text i imatge. I si les il·lustracions de Steinlen i de Caran d'Ache foren les que configuraren la veritable personalitat gràfica de *Le Chat Noir*, les de Josep Triadó i Joaquim Diéguez donaren a *El Gato Negro* la seva particular visió modernista (fig. 2).

Fig. 2. Capçalera. *El Gato Negro*, 26 de març del 1898. El tema i l'estil recorden Steinlen. Arxiu A. Quiney.

La forta personalitat de Triadó ja es decantava vers l'eclecticisme, que, si bé rebia influències parisenques, ho feia també dels artistes alemanys de l'època i del simbolisme preraphaelita, importat de la mateixa Anglaterra; tot plegat, però, amb una gran personalitat en el dibuix i en els temes. Per a *El Gato Negro*, no va ser diferent, i trobem totes aquestes influències en les diferents intervencions plàstiques de Triadó, tant en les il·lustracions com en les decoracions.

En aquests moments, Triadó té divuit anys, i des del punt de vista estilístic les seves maneres no eren trencadores i encara no havia trobat aquella singularitat que posteriorment faria que els seus

dibuixos fossin recognoscibles. Acostumat, com ho estava, a la pintura, de seguida va veure les possibilitats i la llibertat que li oferien les il·lustracions de premsa. Des del primer moment va saber assimilar les novetats estètiques que l'envoltaven i, sense arriscar-se en el modelat, el clarobscur i la simetria, va enfrontar la il·lustració gràfica com una labor professional.

Cada mes, la revista editava una pàgina sencera dedicada al mes en qüestió, que rebia el nom de “Los meses ilustrados”, i Triadó va ser l'encarregat d'il·lustrar aquesta mena de calendari. La majoria de les il·lustracions, a part del blanc i el negre, només tenien un color o, com a màxim, dos. En algunes, rebé la influència directa de Steinlen (abril, juny i juliol); en altres, les composicions semblen estampes japoneses, per l'asimetria i la col·locació de les figures (agost), i en altres, s'hi reflectia una cuïta ben pròpia, com al gener, febrer, març, maig, novembre i desembre.

Serà en aquestes, diguem-ne, “portades de mes” on trobarem per primer cop una de les signatures que farà servir com a il·lustrador fins a la seva mort: el monograma d'una T d'estil gòtic inserida dins un quadrat.

La portada del primer número de la revista del 15 de gener del 1898, la va fer Josep Triadó i, ni que sols sigui pel tema, ens fa recordar inevitablement els gats negres que precedien part de l'obra steinleniana: en tricromia –vermell, daurat i negre–, un gat negre domesticat, amb llaç vermell al coll, assegut sobre un gran paper blanc, fa l'acció de començar a escriure amb una ploma d'au. Aquesta composició, de fort contrast entre els tres colors, té una gran potència visual i està tractada com si fos un gran cartell anunciador.

La intervenció de Triadó va ser fonamental per a la revista, i entre capçaleres, culs de llàntia, caplletres, decoracions i orles per a diferents textos, il·lustracions de textos, reproduccions d'obres seves, dibuixos a doble pàgina i portades, podem comptar –ja que no les podem analitzar totes– que va fer cinquanta-cinc intervencions. *El Gato Negro*, amb la participació de Triadó, adquirí, tot i el seu eclecticisme en les il·lustracions, l'estil de la revista alemanya *Jugend*, sobretot pel que fa a capçaleres i decoracions de pàgines senceres, un estil que estava influenciat, a les primeres, per artistes com Fritz Erler i, a les segones, per Otto Eckmann, en el qual una tija divideix en dues parts els textos de les pàgines.

Álbum Salón (1897-1907) és una altra de les grans revistes editades durant el Modernisme a Barcelona, tot i escriure's en castellà, i per a la qual treballà Triadó. *Álbum Salón, Revista Ibero-Americana de Literatura y Arte* va néixer sota l'epígraf “Primera Ilustración Española en Colores” el 21 de novembre del 1897; el seu propietari i director va ser Miguel Seguí. El pes de la decoració de la revista el van tenir els decoradors i il·lustradors Josep Passos, Ferran Xumetra, Cuchy i, més tard, Gaspar Camps.

La participació de Triadó va ser molt discreta, i començà el 1899 amb decoracions als textos i les capçaleres. Pel que fa a les decoracions, la primera, feta per a l'article *Parte política del proceso de Cristo*, una composició floral d'estil Art Nouveau, que s'inspirà en les composicions estructurals de la revista *Jugend*, sobretot en les utilitzades per l'artista Otto Eckmann, va dividir en tres parts la pàgina, de manera que el text acabava agafant la forma de la composició."

Una altra decoració va ser la capçalera per al poema *Madre*, de Salvador Carrera, una composició en quadricromia d'estil bizantí. La figura femenina, elegant i contemplativa, s'acostava a un Mucha

molt més estilitzat i sense tanta decoració, amb el dibuix perfilat amb una línia negra gruixuda. La composició s'emmarca dins d'una finestra recarregada i d'estil Art Nouveau.¹²

La tercera decoració per a aquest any va ser la capçalera "Las cuatro estaciones",¹³ composició en quadricromia –similar únicament en la forma a algunes capçaleres que l'artista alemany J. M. Olbrich elaborà per a la revista *Ver Sacrum*, i que Triadó també va il·lustrar per a *El Gato Negro*– consistent a repetir el mateix motiu decoratiu, ja fos una flor, una persona o un objecte. Aquesta similitud no vol dir inspiració, ja que els ornaments d'Olbrich són del mateix any que els de Triadó, i per tant poden ser fills de la casualitat i les afinitats. Aquesta composició repeteix quatre vegades la figura d'un patge medieval, i això representa les quatre estacions de l'any.

L'última decoració acompanyava el text *Amor, Patria, Fe*,¹⁴ que recorda, en certa manera, la forma característica durant l'edat mitjana de presentar les correspondències dels passatges evangèlics, en aquest cas tres arcs coronats per flors del card, estilitzades i en estil bizantí.

Per al primer número del 1900, dissenyà una portada espectacular, que també va ser el cartell anunciador de la revista per a aquell any. En un estil bizantí propi, molt serè i elegant, una dona, asseguda i amb unes fulles en blanc i en actitud de profunda inspiració poètica, sosté a la mà dreta una ploma d'au, a punt d'escriure (fig. 3). Darrere, una mena de moble de fusta o finestra ornamentada amb les fulles d'un rosal dona pas a un jardí ple d'arbres i una font que vessa aigua, en un dia blau, tranquil i amb núvols blancs. Aquesta portada-cartell conté la signatura, en lletres de motlle, "J. Triadó M."

Cronològicament, hem d'analitzar ara el paper de Josep Triadó dins la revista *La Ilustración Artística* (1882-1915), tot i que el seu treball coincideix en el temps amb diverses revistes com ara *Hispania*, *Álbum Salón*, *Hojas Selectas*, *Ilustració Catalana*, etc. Les anomenades "Ilustraciones" eren revistes d'informació general que provenien dels anys vuitanta del segle XIX. Destinades a un públic més aviat burgès, eren revistes de gran format, farcides d'imatges i, normalment, de tiratge setmanal, les quals, amb el pas del temps i, com a conseqüència, l'aparició de canvis i avenços en les arts gràfiques, van possibilitar noves formes de presentació. Va ser a partir del 1895, sobretot quan Alexandre de Riquer dibuixà cobertes alegòriques per als números extraordinaris de Cap d'Any, com ara *El Quixot* (1895), *Rinconete y Cortadillo* (1896) o *El sueño de las calaveras* (1898), en les quals, especialment en els dos darrers exemples, "*Riquer decora també els fulls del text amb unes il·lustracions de motius florals que no tenen cap relació amb el text de caire picaresc en el cas d'El sueño de las calaveras, ja que, si bé comparteixen amb el text el caire simbòlic, són sobretot ornamentals*".¹⁵

Si parlem d'aquesta aportació de Riquer, és perquè Josep Triadó es va fer hereu immediat d'aquesta nova intenció d'il·lustrador modern, d'un nou concepte i d'una nova tècnica, ja que va ser l'encarregat dels números de Cap d'Any del 1899, 1900 i 1903. Però no ens avancem en el temps, donat que la primera aparició d'una obra de Triadó data de l'any 1898.

El seu primer dibuix per al 1898 va ser *La adoración de los Reyes Magos*, una tinta xinesa que barreja positius i negatius en els perfils de les figures, les decoracions i el bosc del fons. Amb un caràcter ornamental i decorativista, aquesta adoració s'inspira en l'estil del Renaixement, on una Verge Maria i un sant Josep coronats com a reis, dins d'un pòrtic renaixentista, vetllen el nen Jesús, que rep els regals dels reis d'Orient.¹⁶

Fig. 3. Portada d' *Album Salón*, gener del 1900. Arxiu A. Quiney.

Triadó es va encarregar de les portades del 30 de maig i del 13 de juny, la composició i el dibuix de les quals són de caràcter alegòric i realista, amb una intenció decorativista.¹⁷

El seu darrer dibuix, una il·lustració per al conte *El gigante y el ratón*,¹⁸ de tipus simbolista, representa una figura i un paisatge idealitzats per un traç de llapis segur, en els quals juguen formes i ombres, allunyant-se així de la simetria acadèmica de la qual més endavant seria deutor.

Per al 1899, va il·lustrar el “Número-Almanaque” especial, que inclou la portada, dotze composicions que acompanyen els dotze mesos de l’any i un final, en total vint-i-sis composicions decoratives tipolitogràfiques de color, d’un estil bigarrat, bizantí i fins i tot, en algunes, barreja estils bizantins amb neogòtics i renaixentistes, element propi de l’eclecticisme que Triadó començà a mostrar des de llavors. Les composicions per als mesos, totes amb la mateixa estructura i forma, la qual divideix la pàgina en tres columnes, estan inspirades en les pàgines de la revista *Jugend*. El títol del mes, a la part superior, destaca del conjunt compacte i equilibrat, i conté una vegetació que varia segons el mes i, en la part de sota, el signe astrològic corresponent. Les il·lustracions amb diferents atributs, símbols i fins i tot alegories, segons els mesos, tot molt propi d’un Triadó que coneix amb erudició la iconografia i els models de la història de la pintura, que coneix la simbologia dels textos sagrats, i que no té por d’idealitzar les composicions, fins al punt de donar ales de paó reial a un sant Miquel arcàngel quan anuncia a Maria el seu estat de bona esperança, en *La anunciación*, una de les més belles il·lustracions d’aquesta sèrie de composicions.

Per a aquest mateix any, la portada del 27 de març reproduirà *El entierro de Jesucristo*,¹⁹ dibuix simbolista on apareixen, en primer pla, el cos de Crist al terra envoltat dels seus i, al fons, el Gòlgota, amb les tres creus, una de les quals –la del mig– està buida. Una altra il·lustració serà per al conte *El collar de perlas*, ambientat a Tebas, ciutat de l’antic Egipte, i d’estil decorativista.²⁰

El 1900, s’inaugura amb una portada alegòrica de Triadó,²¹ on una parella de joves, vestits a la manera veneciana dels segles XV-XVI, bells i idealitzats, porten ella uns fulls de paper i ell una victòria alada a les mans. La línia segueix sent important en el dibuix de Triadó, tant en la parella com en els arbres de l’horitzó, que, amb una sola tinta, es retallen del cel. La vaporositat dels vestits, i el sentit del ritme cadenciós de l’escena, seran una de les grans aportacions de Triadó als seus dibuixos, plens d’una lírica que recorda en certa manera algunes alegories pintades per Byam Shaw (1872-1919) –del grup preraphaelita d’última hora i absolutament contemporani de Triadó–, d’enginyoses i sentimentals inspiracions (fig. 4).

Aquest any il·lustra el conte de José Echegaray²² *La puerta negra y la puerta azul*, fent servir, a les dues pàgines del conte, quatre kakemonos que emmarquen el text al centre de la pàgina. Aquests dibuixos allargats en bandes verticals són molt decoratius i plens de color. Hi destaca la presència d’unes tiges, que surten de les arrels d’un arbre i arriben fins a les ales d’una figura alegòrica, i que, en remarcar-les amb una línia blanca, donen una certa factura bizantina a l’estil d’un Alphonse Mucha quan dibuixa els cabells de les seves dones.

La darrera il·lustració per a aquest any és un dibuix titulat *Jesús de Nazaret*,²³ on guanya el decorativisme de la composició sobre la figura de Crist, en primer termini.

El 1901, Triadó començarà una fructífera col·laboració amb *La Ilustración Artística*, amb dibuixos independents tirats a pàgina sencera, i amb il·lustracions per a textos i contes diversos. L’eclecticisme tornarà un cop més, així com la barreja d’estils, i tots aquests dibuixos tindran un nexa en

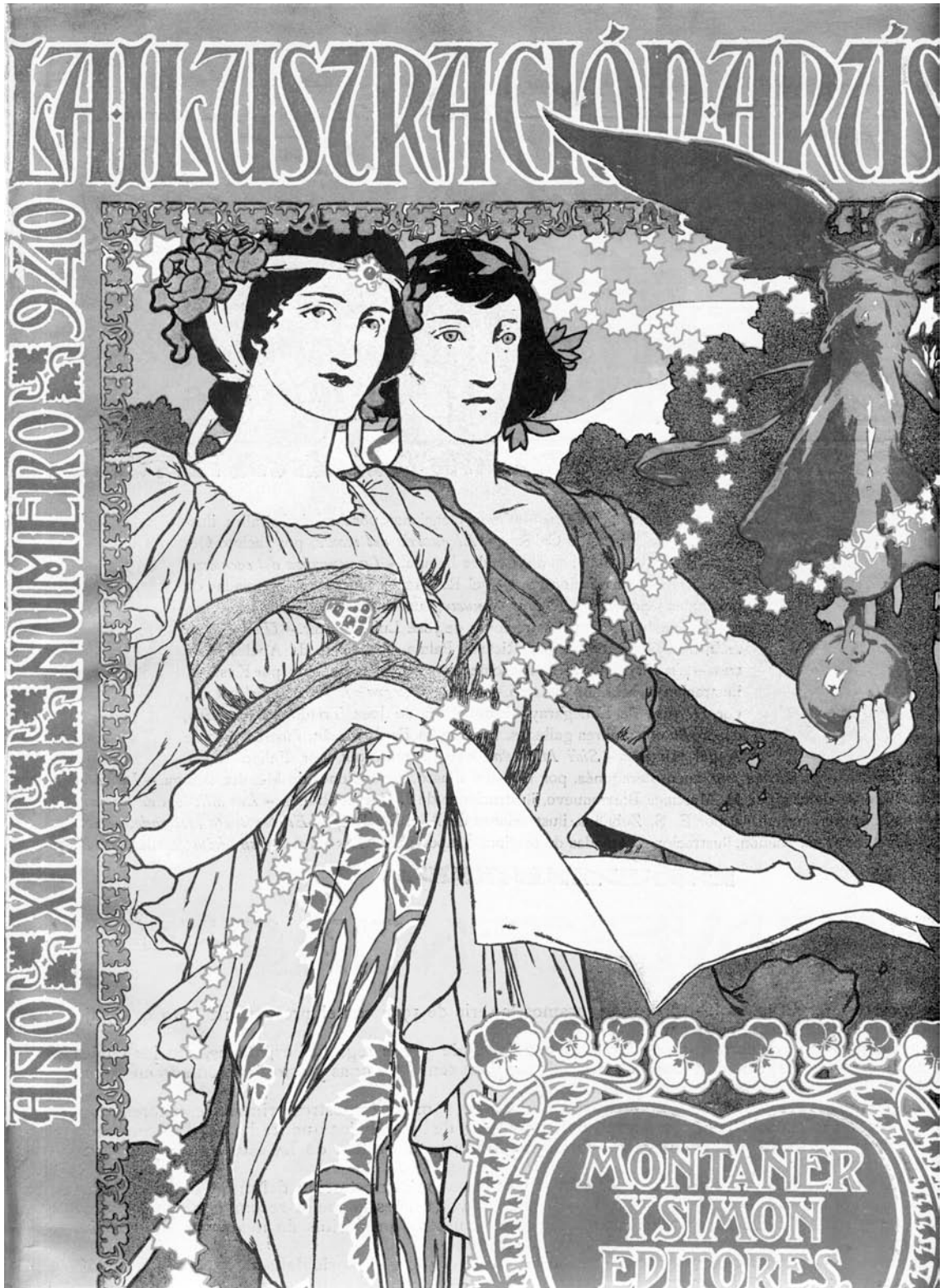

Fig. 4. Portada de *La Ilustración Artística*, 1 de gener del 1900. Arxiu A. Quiney.

comú: una mena de finestra Art Nouveau, molt decorativa i recarregada de línies, corbes i tiges, al centre de la qual hi ha una il·lustració del text de factura realista i anecdòtica, que farà sempre referència a un paràgraf o a una escena concreta del conte. D'aquestes il·lustracions per a aquest any en farà un total de vint-i-cinc títols. Quant als dibuixos de pàgina sencera, farà dues portades, un final de revista i una doble pàgina. La primera portada²⁴ reproduïx el dibuix *La oración en el huerto de Getsemaní*, que presenta el mateix concepte de finestra decorativa molt barroca i orgànica que juga molt amb les ombres i les línies. Aquesta finestra ens deixa veure un Crist agenollat en acte de contrició, amb els cabells i la barba cana. A sota una altra finestra petita ens fa veure el mont Calvari i les tres creus al fons, tot en factura a mig camí d'un simbolisme realista. A la segona portada,²⁵ en honor al traspàs de Josep Lluís Pellicer, el 15 de juny del 1901, Triadó fa una composició de caràcter mortuori, on la mateixa portada serveix com una mena de làpida commemorativa, remarcada amb una gruixuda línia que sosté a dalt un vel negre, amagant part del títol de la revista en senyal de dol i d'homenatge a l'artista. Al centre, fet pel mateix Triadó, un retrat psicològic de Pellicer, la mirada del qual, neta i serena, ens contempla amb fredor. A sota del retrat emmarcat, una dona coberta amb el mateix vel negre, asseguda sobre el fèretre, plora amagant les llàgrimes en ocultar el seu rostre. Fulles de llorer i rams de crisantems acaben de decorar el conjunt, ple de simbolisme.

El tercer dibuix a pàgina sencera, titulat *La Sagrada Familia*, torna al mateix motiu decoratiu de la finestra Art Nouveau i un dibuix de factura realista, on representa el naixement de Jesús dins la fusteria de sant Josep, que sembla estupefacte i sorprès per la llum que envolta Maria i el seu fill.

I acabem amb el dibuix de dues pàgines anomenat *El Ave María*, una composició decorativa i simètrica d'estil bizantí, amb reminiscències de Van Hove i altres pintors flamencs, on representa la Verge Maria com si fos reina, abillada amb una gran túnica i asseguda en un gran banc decorat amb motius florals d'estil gòtic.

El 1902, tot i que continua la mateixa línia començada l'any anterior d'il·lustrar els textos amb una finestra orlada d'estil Art Nouveau barrejada amb un dibuix d'estil realista, trobem un canvi de registre en la factura d'altres dibuixos i capçaleres, que s'apropen més als dissenys que començà a fer durant aquell any per a alguns ex-libris i altres composicions decoratives.

La revista comença l'any amb una coberta de Triadó per al número extraordinari d'Any Nou, on dins d'un marc decoratiu floral, en tricromia, molt proper a l'estil d'Alexandre de Riquer, tanca un retrat realista de Pradilla.

A part de les il·lustracions per a textos, Triadó va fer la portada del número 1.063, dedicada a la coronació d'Alfons XIII com a rei d'Espanya.²⁶ En aquesta composició, barreja estils de gust Art Nouveau per a la decoració floral, i preraphaelita, sobretot en els vestits de les dues alegories femenines. Al centre, una fotografia d'Alfons XIII. Sota la fotografia i entre les dues alegories, Triadó col·loca la figura d'un lleó, que simbolitza, dins el seu imaginari, la força i el seny amb els quals la monarquia espanyola ha de regir el destí del país.

El 1903, Josep Triadó farà la il·lustració que exorna la coberta del número extraordinari d'Any Nou; dibuixos alegòrics dels set pecats capitals i de les set virtuts, i a més, els dibuixos que il·lustren els textos *Los zarcillos* (pàg. 427), *La noche de ánimas de D. Juan* (pàg. 715) i *Tragedia de ensueño* (pàg. 795).

La coberta d'aquest número de primer d'any fa relació als dibuixos alegòrics dels set pecats capitals i de les set virtuts. Una alegoria femenina de les virtuts, idealitzadament preraphaelita, amb cinta

i flors al cap, túnica llarga i ales a mig desplegar, voltada de flors, i en acte de contrició, trepitja un dimoni abatut i cap per avall, envoltat de tiges amb espines, i les ales del qual s'amaguen entre les de la virtut. Aquesta coberta va seguida d'una portadella amb el dibuix d'un llozer totalment simètric, com de jardí, el tronc del qual surt d'un gerro grec.

Els dibuixos al·legòrics dels set pecats capitals i de les set virtuts estan fets a l'aquarel·la i, en certa manera, podrien resumir tot l'art del dibuix del nostre artista, ja que hi trobem la simetria, la composició decorativa barrejada amb un tema central, les figures humanes i animals, tot tipus de natura idealitzada, diferents estils antics i la manera d'inserir el text dins la composició decorativa, sempre com un conjunt.

Entre el 1904 i el 1909, últim any en què Triadó col·laborà amb la revista, aportà diverses il·lustracions per a diferents contes, tot i que s'hi observa un canvi substancial: totes fan de capçalera i ja no tenen un finestral, sinó una presentació tradicional i clàssica en requadres curosament disposats i ben equilibrats.

La revista *Hispania* (1899-1902),²⁷ i, com ja hem vist, la major part de la premsa modernista d'aquesta època, presenta una decoració eclèctica. Josep Pascó en va ser el director artístic els dos primers anys, i això marcà un model de format molt proper al de la revista *Jugend*, tot i tenir les seves pròpies particularitats decoratives, per exemple l'ús d'una flora del país molt constant, com ara el card, els lliris, etc.

La col·laboració de Josep Triadó a *Hispania* va començar des del primer any, el 1899, decorant les pàgines a la manera alemanya de la revista *Jugend*, deixant, per una banda, el text encerclat dins d'una decoració, o bé posant la decoració al mig del text. Les decoracions que feia no seguien sempre el mateix estil, sinó que anaven variant. Per al número extra del 1899 dedicat a la mort del bisbe Josep Morgades i Gili, va fer una capçalera d'estil neogòtic, on ja podem veure un dels primers apropaments de Triadó a aquest estil, un dels més característics i recognoscibles de la seva producció. A partir del primer número del 1900, Josep Pascó va començar a encarregar-li portades i il·lustracions al·lusives als textos, a més de decoracions. En total, Triadó produí set portades, en les quals podem identificar les seves primeres passes a l'hora d'adquirir un estil propi que el diferenciés de la resta d'il·lustradors de l'època, basat en la recuperació de l'estil gòtic, proper a l'alemany i al català, per a les arquitectures i interiors; per a les vestimentes i temes, un estil preraphaelita, i de vegades un estil grec i mediterrani, així com neogòtic, sobretot quan recrea el tema de la impremta i les arts gràfiques en general (fig. 5).

La revista *Hojas Selectas. Revista para todos* (1902-1921), de caràcter mensual, editada per l'editorial Salvat des de Madrid i Barcelona, sortí l'any 1902 i va durar fins al 1921. Publicada en castellà i en format octau, estava dividida en diferents seccions, cada una anunciada per un encapçalament decoratiu, principalment dibuixats per Joaquim Diéguez, G. de Debschitz i, algun cop, per Triadó.

Com la majoria de les revistes de l'època, *Hojas Selectas* aplegava els números mensuals en volums anuals, amb una coberta per a cada any, il·lustrada pels mateixos artistes, com Apelles Mestres (1902), R. Casas (1903), M. Feliu de Lemus (1904), A. de Riquer (1905) o Triadó (1906). A més, Triadó realitzà la decoració d'estil, a mig camí entre japonitzant i Art Nouveau, de les tapes per a l'enquadernació editorial. Aquesta decoració és una de les primeres i quasi úniques incursions de Triadó en un Art Nouveau tant del gust d'un Louis Comfort Tiffany i els seus vidres. Aquesta composició deco-

m-hi-va-l-rey-com-l-papa-com-aquell-que-no-te-cai

Fig. 5. Portada d'*Hispania*, 30 d'octubre del 1900. Triadó recorre als gravats germànics dels segles XV-XVI per a algunes composicions. Arxiu A. Quiney.

Fig. 6. Capçalera del conte “No le atiendas, linda flor”, *Hojas Selectas*, 1912. Arxiu A. Quiney.

rativa, formalment d'estil Art Nouveau, fou, sens dubte, una de les més modernes de l'època, tot i que no reflectia el contingut de la revista com a setmanari mensual dirigit a un públic burgès.

La col·laboració de Triadó per a aquesta revista torna a ser molt eclèctica i empra diverses tipologies, com ja anava sent habitual en ell: culs de llàntia, capçaleres, encapçalaments de capítols o il·lustracions a pàgina sencera (fig. 6). Un dels encàrrecs va ser la portada del volum V del 1906, en la qual el nostre artista va optar per fer una composició de dues figures humanes, home i dona, amb uns rostres habituals en els seus personatges i vestits a l'ús del Renaixement.

La Il·lustració Llevantina, publicació desenal, apareix a Barcelona el 10 de març del 1900 com a revista artísticolerària de Catalunya, València, Mallorca i el Rosselló, sota la direcció de Josep Alemany i Borràs i impresa per Fidel Giró.

La col·laboració de Triadó es va reduir a un sol dibuix, titulat *Condemnació*, que sortí publicat al primer número de la revista, el 10 de març del 1900, a la pàgina 13 (fig. 7). Hi tracta el tema de la condemna de les ànimes, on l'àngel caigut, una mena d'androgen amb ales satàniques –molt del gust de Gustave Doré a les il·lustracions del *Paradís perdut* de Milton–, fa que, amb dues pomes en totes dues mans, que desprenen una aroma prou encisadora, una munió embogida el segueixi fins a un forat a terra, d'on surten unes flames amenaçadores. Al fons, hi trobem un paisatge crepuscular, amb una església i un cementiri retallats per l'horitzó. Signat “TRIADÓ”, aquest dibuix es pot emmarcar obertament dins un estil simbolista d'inspiració idealista propera a una concepció moralitzant de l'art, per altra banda molt del gust britànic, que busca l'espiritualitat per mitjà d'una iconografia idealista.

Il·lustració Catalana (1903-1917) fou una de les revistes il·lustrades més importants de l'època, tant pel seu contingut gràfic com literari. El seu director, Francesc Matheu, que ja havia estat l'ideòleg de la *Il·lustració Catalana* (1880-1894), decidí fer-ne una revista semblant, però més moderna,

CONDEMPNACIÓ

Fig. 7. "Condemnació", *La Il·lustració Llevantina*, 1, 1900. Arxiu A. Quiney.

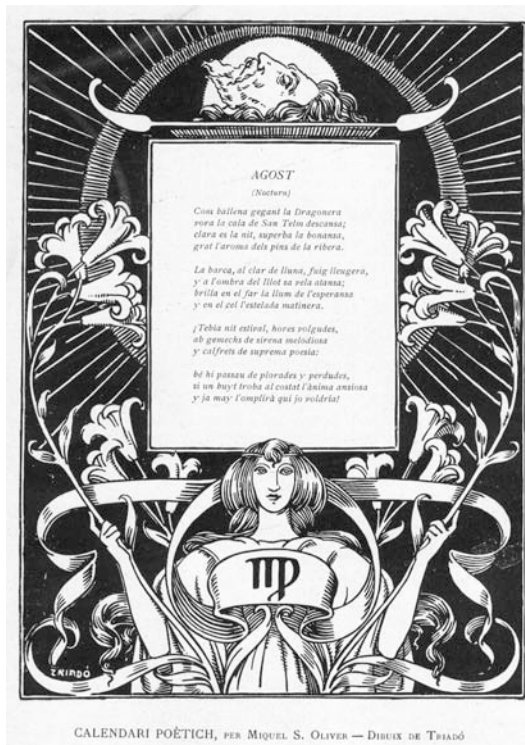

Fig. 8. *CALENDARI POÈTICH, Il·lustració Catalana*, 1905. Arxiu A. Quiney. El dibuix original es conserva a la Biblioteca de Catalunya.

contenen la majoria d'ells motius florals propis dels mesos que representen, amb el fons negre i el dibuix en blanc (fig. 8).

Quant a les il·lustracions per a novel·les curtes o quadres de costums, entre el 1905 i el 1906 en va fer per a *Los tres Toms*, *La gran sopera*, *Pantiquillo*, *La cosina dels Hernández* i *Los Reys*, tots ells d'Emili Vilanova; *Notes d'estiu*, de Martí Genís i Aguilar, i *El conflicte del Parrot*, de Josep Pous i Pagès.

Aquests dibuixos s'havien d'adaptar necessàriament al text de la novel·la, a l'estil de la novel·la, normalment naturalista, cosa que feia que la il·lustració adquirís també un caràcter naturalista i realista. Dotat per al dibuix, Triadó, hàbil i coneixedor de les tècniques, va mantenir aquest estil d'art tradicional, molt proper al dibuix que Francesc Sardà feia per a aquesta publicació, tot i que el de Triadó era més espontani i nerviós, més proper a un dibuix impressionista, singularitat aquesta que fa que la il·lustració sigui molt viva.

El 18 de novembre del 1905 va aparèixer, després de diverses suspensions, la publicació *Garba*, “revista setmanal d'Art, Literatura y Actualitats”. Escrita en català, el nou setmanari tenia vint-i-quatre pàgines i un format gairebé quadrat, amb una presentació tipogràfica acurada i les il·lustracions, algunes a diferents colors, molt selectes. La col·laboració literària està formada per les millors signatures de l'època: Víctor Català, Ramon Surinyac Senties, Enric de Fuentes, Pompeu Crehuet,

amb gran profusió de gravats i fotografies de tots els esdeveniments importants, sobretot els que concernien a Catalunya. Dins les diferents seccions, n'hi havia una dedicada a la literatura catalana, amb obres curtes, novel·les per entregues o quadres de costums, d'autors com ara Pous i Pagès, Emili Vilanova, Genís y Aguilar, etc., que anaven il·lustrades per artistes com Francesc Sardà, Cabrinety, Mas i Fondevila, Gili i Roig, Triadó, etc. La compaginació era clàssica i ben equilibrada, amb capçaleres per als textos i il·lustracions fora de text.

Pel que fa a l'obra de Triadó, trobem que començà l'any 1905 i acabà el 1906, una col·laboració curta però abundant i de gran qualitat.

Per a l'any 1905 li van encarregar un calendari poètic per publicar al primer número de cada mes. En total, dotze calendaris, al centre dels quals, en un rectangle, hi havia una poesia de Miquel S. Oliver. Les il·lustracions per a aquest calendari representen motius religiosos i iconogràfics, a més dels símbols del zodíac, en el més pur estil triadorià. Molt bigarrats i plens de símbols, els dotze calendaris, signats “TRIADÓ”,

Josep Morató, Joan M. Guasch, Joaquim Ruyra, Josep Pijoan, Josep M. Folch i Torres, etc. Les il·lustracions van signades per Víctor Català, Joan Llaverias, Dionís Baixeras, Joan Llimona, Josep Triadó, Adrià Gual, Lluís Graner, Ricard Opisso, Apa i d'altres.

En aquesta revista, Triadó va participar únicament a la portada per al número 2, del 25 de novembre del 1905 (fig. 9). Es tracta d'una portada en quadricromia que contrasta fortament amb les realitzades pels altres artistes. S'hi representa un senyor vestit de manera elegant, a la moda romàntica francesa, que juga amb les pedretes d'un jardí romàntic formant el nom "Garba" amb l'ajuda del bastó. La composició del nom té l'aspecte dels caràcters tipogràfics del francès G. Auriol, tot i que l'estil general del dibuix ens recorda els motius decoratius de jardins de l'alemany Christian Stoll.

Fig. 9. Portada de *Garba*, 25 de novembre del 1905. En aquest estil, molt proper al de Christian Stoll, Triadó realitzà molts ex-libris. Arxiu A. Quiney.

Mercurio, revista comercial Hispano Americana

Una de les primeres publicacions especialitzades per a la qual va treballar Triadó que s'allunyen del concepte de revista il·lustrada, artística i literària, tot i reproduir nombroses il·lustracions, fou *Mercurio. Revista Comercial Ibero-Americana* (1902-1922). El director artístic fou el pintor i fotògraf Pere Casas Abarca, que contractà Triadó per fer alguns caps de capítol, algunes decoracions per a articles i, sobretot, les cobertes de l'enquadernació editorial. La participació de Triadó en aquesta revista no va ser constant, i trobem, per exemple, que l'any en què més hi va treballar va ser el 1902, i en alguns números fins al 1915 (fig. 10). L'eclecticisme de l'autor és un dels seus trets més característics, ja que el mateix any el trobem representant diferents estils, des de l'esteticisme al japonisme, i fins i tot l'Art Nouveau, la qual cosa no és gaire extraordinària, tenint en compte que aquests tres estils, sense donar cap descripció que pugui aïllar-los de contingut específic, estan units i interrelacionats.

Per a la decoració d'un conte de J. Echegaray, publicat a la revista, es va inspirar en els kakemonos japonesos de tema animal i vegetal, allargats i molt decoratius. Triadó fa una barreja entre el món terraquí i el món marí a totes dues decoracions. Per a aquesta revista, va fer altres contribucions decoratives, la més important el 1915, quan feu la portadella del número especial dedicat a la República Oriental de l'Uruguai.

Fig. 10. Anunci de les cobertes de *Mercurio*, a partir del 1902. Arxiu A. Quiney.

Bibliografia

- J. M. CADENA, “Periòdics modernistes a Catalunya”, *El Modernisme*, vol. III, Barcelona, Edicions L’Isard, 2003.
- Francesc FONTBONA, “La renovación modernista”, dins “La ilustración gráfica”, *El grabado en España (siglos XIX-XX)*, Summa Artis, vol. XXXII, Madrid, 1988, pàg. 473-496.
- María LÓPEZ FERNÁNDEZ, “Steinlen y la popularización de Montmartre en la cultura española”, *Steinlen. Paris 1900*, 6 d’abril al 4 de juliol del 2006, Fundación Cultural Mapfre, Madrid, 2006, pàg. 43-57.
- María LÓPEZ FERNÁNDEZ, “Mujeres de papel”, *Mujeres pintadas. La imagen de la mujer en España, 1890-1914*, Fundación Cultural MAPFRE Vida, Madrid, 2003.
- Ramon PLA, “Les revistes artístiques i literàries del Modernisme”, *El Temps del Modernisme* (cicle de conferències fet a la Institució del CIC de Terrassa, curs 1979-1980), Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1980, pàg. 87-101.
- Aitor QUINEY, *Hermenegildo Miralles, arts gràfiques i enquadernació*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2005 (cat. exp.)
- J. F. RÀFOLS, *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña. Desde la época romana hasta nuestros días*, Barcelona, Millá, 1951.
- Joan TORRENT i Rafael TASIS, *Història de la premsa catalana*, Bruguera, Barcelona, 1966.
- Eliseu TRENC BALLESTER, “Esteticisme i Modernisme a les arts del llibre”, *L’Avenç*, novembre de 1986.
- Eliseu TRENC BALLESTER, *Les arts gràfiques en l’època modernista*, Barcelona, Gremi d’Indústries Gràfiques, 1977.
- Eliseu TRENC BALLESTER, “El Modernisme gràfic a les revistes, moda internacional o moviment renovador?”, *Barcelona i els llibres. Els llibres de Barcelona. Barcelona metròpolis mediterrània*, Barcelona, 2006
- M. UTRILLO, “El cosmopolitismo en el arte”, *Pel & Ploma*, núm. 8, Barcelona, 15 de setembre de 1900.
- Pilar VÉLEZ VICENTE, *El modernisme en les arts gràfiques. Fons de la Casa-Museu Modernista de Novelda*, Barcelona, CAM-Fundación Cultural, 1995.

NOTES

1. Aquest article és un resum del treball “Josep Triadó i Mayol i la seva contribució al desenvolupament de la il·lustració i decoració de les revistes il·lustrades catalanes, 1895-1921”, presentat al DEA, al segon curs de doctorat en Història de l’Art de la Universitat de Barcelona, en la línia de recerca “Arte en Cataluña, del Modernismo a las primeras vanguardias”, dirigida per la professora Teresa M. Sala García.
2. L’obra de Josep Triadó i Mayol ha estat molt poc estudiada, fora de l’excel·lent treball de Maria Victòria Salom “José Triadó Mayol”, *Estudios Pro Arte*, 1977, i de la tesi doctoral inèdita del professor Joan Lluís de Yebra “Els ex-libris dibuixats per Josep Triadó i Mayol”, Barcelona, 1986. L’article de Maria Victòria Salom ens apropa en línies molt generals a l’obra de Josep Triadó; tot i que tracta algunes de les vessants artístiques que Triadó conreà, ho fa superficialment, a causa de l’extensió de l’article en qüestió. Malgrat això, és, fins ara, l’única referència a la qual els investigadors hem d’acudir quan se’ns planteja o apareix la figura de Triadó. La tesi doctoral del professor Yebra, sobre els ex-libris dibuixats pel nostre artista, aprofundeix en la part artística, pràctica i simbòlica de les marques de possessió de llibres.
3. Eliseu TRENC, “El Modernisme gràfic a les revistes, moda internacional o moviment renovador?”, *Barcelona i els llibres. Els llibres de Barcelona. Barcelona metròpolis mediterrània*, Barcelona, 2006, pàg. 78-86.
4. Eliseu TRENC, *Les arts gràfiques modernistes de l’època modernista a Barcelona*, Gremi d’Indústries Gràfiques de Barcelona, Barcelona, 1977, pàg. 118.
5. *Barcelona Còmica*, núm. 10, 9 de març de 1895, *El bautizo*, pàg. 150-152.
6. *Barcelona Còmica*, any VIII, núm. 12, 23 de març (portada).
7. *Barcelona Còmica*, any VIII, núm. 12, 23 de març, pàg. 181-182. El primer dibuix està sense signar; el segon, signat “J. Triadó M.”.
8. *Barcelona Còmica*, any VIII, núm. 20, 18 de maig, pàg. 308-309. Signat el primer dibuix “J. Triadó M.”.
9. *Barcelona Còmica*, any VIII, núm. 22, 1 de juny. Signat “J. Triadó M.”.
10. *Barcelona Còmica*, any VIII, núm. 24, 15 de juny. Signat “J. Triadó M.”.
11. *Àlbum Salón*, any III, núm. 40, 1899, pàg. 98. Signada amb el monograma de Triadó.
12. *Àlbum Salón*, any III, núm. 41, 1899, pàg. 103. Signada amb el monograma de Triadó.
13. *Àlbum Salón*, any III, núm. 44, 1899, pàg. 151. Signada amb el monograma de Triadó.
14. *Àlbum Salón*, any III, núm. 44, 1899, pàg. 158. Signada amb el monograma de Triadó.

15. Eliseu TRENÇ, “El Modernisme gràfic a les revistes, moda internacional o moviment renovador?”, *Barcelona i els llibres. Els llibres de Barcelona. Barcelona metròpolis mediterrània*, Barcelona, 2006, pàg. 79.
16. “La adoración de los Reyes Magos”, *La Ilustración Artística*, 1898, pàg. 29. Signat amb el monograma “T”.
17. “La Ilustración Artística a los héroes de Cavite”, *La Ilustración Artística*, Barcelona, 30 de maig de 1898, núm. 857, pàg. 345; i “La Ilustración Artística a los representantes de la Soberanía española en Ultramar”, Barcelona, 13 de juny de 1898, núm. 859, pàg. 377. Totes dues estan signades amb el monograma “T”.
18. “El gigante y el ratón. Por el valle se paraba desnudo como divina estatua e mármol...”, *La Ilustración Artística*, 1898, núm. 884, pàg. 780. Signat amb el monograma “T”.
19. “El entierro de Jesucristo”, *La Ilustración Artística*, núm. 900, Barcelona, 27 de març de 1899. Signat amb el monograma “T”.
20. “El collar de perlas”, *La Ilustración Artística*, 1899, núm. 935, pàg. 763-764. Sense signar.
21. Portada per a *La Ilustración Artística*, any XIX, núm. 940, 1 de gener de 1900. Sense signar.
22. “La puerta negra y la puerta azul”, *La Ilustración Artística*, any XIX, núm. 940, 1 de gener de 1900, pàg. 12-13. Signats amb el monograma “T”.
23. Portada per a *La Ilustración Artística*, any XIX, pàg. 237. Signat “TRIADO”.
24. *La Ilustración Artística*, any XX, Barcelona, 1 d’abril de 1901, núm. 1.005, portada.
25. *La Ilustración Artística*, any XX, Barcelona, 24 de juny de 1901, núm. 1.017, portada.
26. *La Ilustración Artística*, any XXI, Barcelona, 12 de maig de 1902, núm. 1.063, “La Ilustración Artística a S.M. el Rey D. Alfonso XII”.
27. Per aprofundir més en aquesta revista vegeu: Aitor QUINEY, *Hermenegildo Miralles, arts gràfiques i enquadernació*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2005, pàg. 81-98.